

DIGITÁLIS NYOMORÚSÁGUNK

F E K E T E B A L Á Z S

„A halál a világteremtő Illúvatar ajándéka” – írja Tolkien *A szilmarilokban*, mely a Gyűrűk Ura előtörténeteként elmeséli a világ megteremtését, és megidézi a mitikus korokat. A halandóság az igazi különbség a csillagfényben érkező és a szépség igézetében élő örök életű tündék és a velük összehasonlítva kifejezetten barbár és földszagú emberek között. Sokáig ez volt számomra Tolkien mitológiájának legrejtélyesebb gondolata. Hogyan lehet a halál ajándék? Hogyan válhat valaki számára az elkerülhetetlen elmúlás értékké? Ha választani lehetne, mindannyian a tündék sorsát, az öröklétet választanánk. Ráadásul gondolkodás nélkül.

Azt hiszem, egy ideje már értem, mire gondolt Tolkien. A válasz szorosan összefügg azzal, hogy vajon mi teszi az embert igazán emberré. A halál a végső korlát, mely áttörhetetlen keretet szab életünknek. A végesség, melybe biztosan és elkerülhetetlenül beleütközünk. Miért ajándék mindez mégis? Azt hiszem, az embert valójában létezésének keretei teszik igazán emberré, mivel az ezekkel való folytonos küzdelemben teljesítheti ki személyiségét. Ha jobban belegondolunk, az emberi élet minden pillanatban határokba, keretekbe ütközik, még akkor is, ha szeretünk is erről megfélekedni. Nincs olyan cselekedetünk, mely ne valamilyen – általunk megszabott, tőlünk független; emberi vagy társadalmi, természeti; elvont vagy nagyon is konkrét – kerethez viszonyítva nyerne valódi értelmet. A határok és korlátok természetesen sokfélék, például a kor, a szak és kultúra, amibe beleszületünk; fizikai és szellemi képességeink; a minket körülvevő személyes környezet; a hibák, amiket elkövetünk és elkísérnek, és végső soron az abszolút korlát, mely már kivezet mindebből: a halál. Az én értelmezésemben Tolkien arra utal a fentiekkel, hogy az emberi létezés elválaszthatatlan korlátainktól, és ezek közül egy az, amely teljes bizonyossággal abszolút és elkerülhetetlen. Azonban egy másik szemszögből nézve azt is el kell ismerni, hogy az emberi lét igazából csak e korlátok között teljesebbé válhat, és ennek tudatosítása és elfogadása az emberi lét alapvető – és gyakran egyáltalán nem könnyű, hanem szomorú és kegyetlen – feladata.

Az elmúlt évtized(ek)ben – egyáltalán nem vagyok benne biztos, hova datálhatjuk-e folyamatok kezdetét – már biztosan a sokak által ünnepezt „digitális forradalomban” élünk, s mindez döntő, de mégis kevésbé tudatosított hatással lehet emberi mivoltunkra. Mivel ez velünk történik, egyszerre alanyai és tárgyai is vagyunk, és a hiányzó történelmi perspektíva miatt nem is érzékeljük azt, hogy mindez milyen óriási mértékben formálja át mindennapjainkat és ezen keresztül egész létünket. Hátborzongató belegondolni, hogy valószínűleg az enyém az utolsó olyan generáció (1980-ban születtem), melynek még teljesen *offline* – micsoda szó, nincs is rá jó fordításunk – gyermek- és fiatalkora volt. A környezet, az emberek és a tárgyak által megteremtett valóságban nőttem fel. Csak az egyetemi évek alatt lett mobiltelefonom, a szakdolgozatom egy jelentős részét még az egyetem számítógéptermeiben írtam. Most egy nagy teljesítményű *notebookon* gépelek, a jobb kezemenél egy nálam sokkal okosabb telefon,

META –

A Leonardo da Vinci *Mona Lisát* fényképező telefont fényképező telefon a párizsi Louvre-ban (Gépkörte-archívum)

előttem nem messze pedig egy *ipad*, amiről zene szól. A szemem digitális ingerrel digitális ingerre vándorol, mesterséges képernyők mesterséges képei pillanatnyi létem elsődleges viszonyítási pontjai és ingerforrásai. Ha nem lenne ennyire meleg, a külvilág talán nem is létezne számomra.

Mindez hatalmas változás – talán az írás „feltalálása” jelenthetett hasonló léptéket az emberek életében –, amiről sokféle véleményt alkothatunk. Én például örülök annak, hogy az okostelefon segítségével követhetem, amikor a gyerekeink hazafelé tartanak valahonnan, a robotporszívó kifejezetten megkönnyíti mindennapi életünket, és nagyon szeretek *ipaden* rádiót hallgatni, mondjuk éppen egy marokkóit, ha olyan kedvem van. Tagadhatatlan, hogy az új, digitális és mesterséges intelligenciákra épülő technológiák számos ponton kedvező hatással lehetnek mindennapi életünkre. Ki ne örülne neki, hogy sok minden mennyivel egyszerűbbé és kényelmesebbé vált. De az igazi kérdés mégis az, hogy mindez valóban annyira jó-e nekünk, mint amennyire a – döntően ilyen eszközök által megteremtett – környezet el akarja ezt velünk hitetni. A digitális könnyűség és kényelmesség vajon hogyan hat emberségünkre, mindarra az emberi minőségre, mely több évezred során formálódott és kulturális minták formájában állandósult?

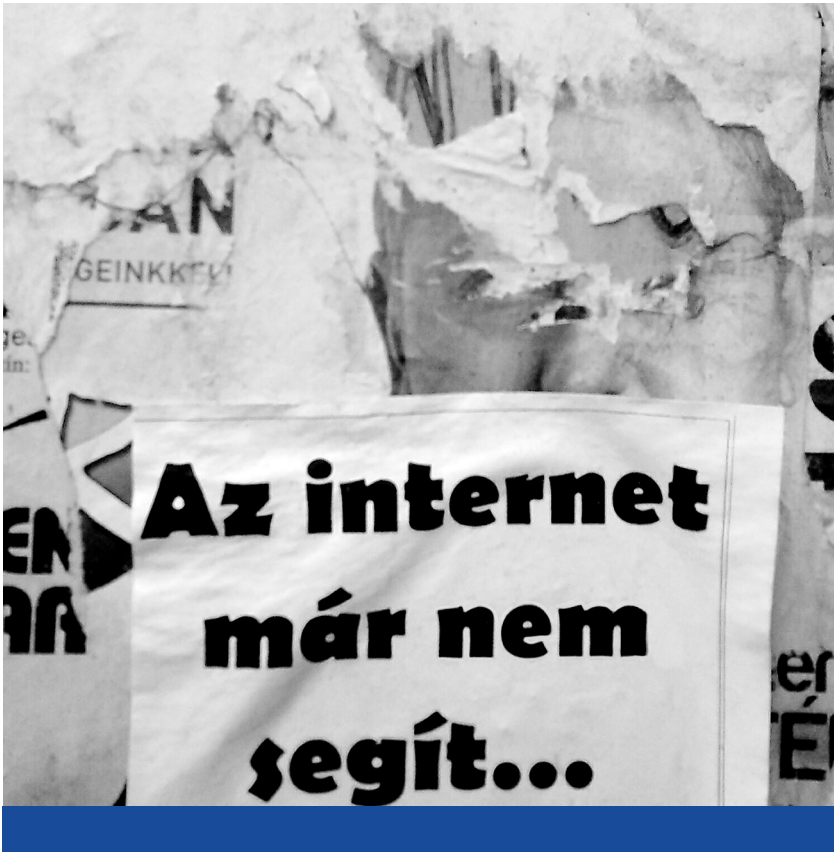
A fenti kérdésre csak akkor tudunk válaszolni, ha emberképünket legalább nagy vonalakban meg tudjuk határozni. Követve a kantianus hagyományt, az emberről alkotott elképzelések fő választóvonalja az, hogy az emberre öncélként vagy mások akaratát szolgálni hivatott eszközként tekintünk. Ha öncélként fogjuk fel, akkor megnyílik az erkölcsileg megalapozott autonóm cselekvés kérdése, amit Tellér Gyula a hamleti ember hasonlatával keltett életre. A hamleti ember ismeri világa erkölcsi parancsait, képes környezetének történéseit ezek alapján értékelni, és ha kell, tud és képes cselekedni a bűn hatására megrendült rend helyreállítása érdekében.

Ehhez – a fentiek fényében – hozzátehetjük, hogy a hamleti ember tartása és felelőssége szorosan összekapcsolódik a korlátok tudatával. Tudja, létezik világrend, mely számos dimenzióban – az erkölctől a politikáig – elvárásokat fogalmaz meg, és így korlátok finom szövésű hálójával borítja be az emberi cselekedeteket, minden pillanatban keretezve és minősítve azokat. Ezért a hamleti ember vagy elfogadja ezeket, és azokkal összhangban cselekszik, vagy megpróbál túllépni rajtuk, de akkor azt is tudja, hogy ezt felelősségre vonás követheti. A korlátok léte elválaszthatatlan a felelősségtől, hiszen mindkét előbbi esetben a cselekvés olyan egyéni döntés eredménye, mely a felelősségvállalás mozzanatán alapul, akár egy korlát tiszteletben tartása, akár annak áthágása esetén. Nem létezhet hamleti ember korlátok nélkül, mert az azokra adott válaszai teremtik meg erkölcsileg megalapozott emberi arcélét.

A digitális technológiák elterjedése az eddigi életünket és így az emberi civilizáció létét meghatározó korlátok lebontását gyorsította fel, ami a mostanáig kialakult emberi – a hamleti emberhez szorosan kötődő – minőséget veszélyezteti és súlyosan rombolja. Soha nem volt még lehetőség az emberi civilizáció történetében arra, hogy ennyire figyelmen kívül hagyjuk létezésünk alapvető határait.

Gondoljunk csak bele, hogy a csetelés lehetősége és a rá épülő üzenet- és kommentkultúra, különösen amióta az okostelefon széles körben elérhetővé vált, milyen drasztikusan formálja át az emberi kapcsolatokat! Az emberi kommunikáció évezredes alapélménye a személyes jelenlét és az ennek során létrejövő diskurzus. Egy adott pillanatban együtt vagyunk jelen a térben, látjuk a másikat a maga fizikai valójában, beleértve arckifejezését és gesztusait, s a hangját is halljuk. A beszélgetés nemcsak információcsere, hanem történés, mely során számtalan inger ér minket, és ezek alapján döntjük el pontosan, hogyan s mit mondunk el. A rövid szöveges üzenetek küldözgetése során ez a jelenlét eltűnik, a kommunikáció a legjobb esetben információk, de gyakran – általában negatív – érzelmek átadására szűkül. Ebben a pillanatban már nem a másikat látjuk magunk előtt, akivel közösen megteremtünk egy egyszeri és megismételhetetlen – számos összetevőből összeálló – helyzetet. Egy fotót, egy nevet

Saját kútforrásból –
Hirdetésmaradvány
Budapesten, 2015
(Gépkörte-archívum)

és esetleg három pöttyöt érzékelünk, amely jelzi, hogy az illető éppen gépeli a választ.

Az információcserét ilyen módon lehetővé tevő programok és applikációk amellet, hogy valóban megkönnyítik a kapcsolattartást, ha döntő jelentőségre tesznek szert mindennapi rutinjainkban, képesek jelentős mértékben dehumanizálni a személyes emberi kommunikációt s így magát az emberi létet is. Ha pedig egyre gyakrabban kezdünk megfélemlkezni arról, hogy az adott fotó, név és esetleges három pötty mögött egy másik ember van, akkor az embereket évezredek óta közösségbe kovácsoló legfontosabb „dolog”, vagyis az értelmes beszéd keretei bomlanak fel.

Mindennek veszélyeit jól mutatja a névtelen vagy álnevek alatt zajló internetes kommentkultúra mélységes romlottsága. Olyan dolgokat írunk másoknak könnyű kézzel, akiket a legtöbb esetben személyesen nem is ismerünk, és amiket biztos meggondolnánk, ha egy valódi beszélgetésben hangzanának el. Vajon a stadionban állva is olyan könnyedén szidalmazná valaki a szurkolókat és kedvenc csapatukat minősíthetetlen stílusban, mint ahogy egy fórum vagy kommentfolyam keretei között teszi? Úgy tűnik, hogy a napjainkban meghatározó internetes kommunikációról általában lekerült a személyesség korlátja, a virtuális térbe kilépve elhagyja hagyományos, a *hic et nuncon* alapuló kereteit, és ezzel egy olyan mintázat kezd kialakulni, mely az emberi lét egyik alapvető keretét veszélyezteti: az emberi beszédet. Nem hiszem, hogy hangsúlyozni kell, hogy az értelmes beszéd leértékelődése vagy hiánya a még erősebb külső manipuláció előtt is megnyitja az utat.

A digitális világ legmegkapóbb illúziója, hogy minden ismeret és tudás rendelkezésükre áll, csak keresni vagy kérdezni kell. Ezért ebben – a szép és új – világban nem is maga a tudás fontos, hanem azok a képességek, melyek lehetővé teszik, hogy „rákeressünk” arra a tudásmorzsára, ami pillanatnyilag fontos számunkra – hirdetik új világunk prófétái. Vagy pedig a legújabb fejlesztések fényében már annyi is elég lehet, hogy „tudjunk jól kérdezni” a mesterséges intelligenciától. Ismét egy újabb létkorlát kerül szinte láthatatlanul jelentős nyomás alá.

A tudás az európai kultúrában hagyományosan azt is jelenti, hogy a tudás korlátainak is tudatában vagyunk. Azzal, hogy megtudunk valamit, betekintést nyerünk olyan új területekre, amelyeket korábban még nem ismertünk. Ahogy Rezsőházy Rudolf írta: minden válasz új kérdéseket vet fel. A tudás hagyományos képe tehát magába foglalja, hogy tudjuk, hogy tudásunk be- és lehatárolt. Nem véletlen, hogy a tudományos tudás fejlődése összekapcsolódik a módszertanról (ami pusztán a megismerés keretét adja, de önmaga nem szubsztantív tudás) folytatott, gyakran igen heves vitákkal. Mindehhez egy erős normatív elvárás is kapcsolódik, mely a középkori egyetemek megalapítása óta a tudással kapcsolatos viszonyunk legfontosabb hajtóereje. Ha tudásunk még bizonytalan, hiányos, „korlátos”, akkor a tudománnyal foglalkozó ember feladata az, hogy a hiányokat feltárja, és így pontosabb ismeretekhez jusson. A tudás korlátainak tudata tehát a civilizációnk alapját adó tudáskeresés elementáris hajtóereje évezredek óta.

Ha szép, új világunkban megkopik, majd lassan elhalványul annak tudása, hogy vannak olyan „dolgok” is, amiket nem tudunk, mert az internet, a Google, a ChatGPT úgyis mindent tud (pedig nem tud, ezért is figyelmeztet minden realista szakértő az emberi validáció fontosságára, amennyiben mesterséges intelligencia által létrehozott információkkal dolgozunk), akkor az egyik legfontosabb jellegadó civilizációs hajtóerő oldódhat fel digitálisan keretezett valóságunkban. Sokkal egyszerűbb rábízunk magunkat egy külső és személytelen eszközre – különösen, mivel mindenhol azzal bombáznak minket, hogy ez mennyire fantasztikus lehetőség –, és alámerülni a szellemi tespedés kényelmébe, mint jelentős energiabefektetéssel gondolkodni, rendszerezni, kételkedni, majd a sikertelenség esetén mindezt újrakezdeni, és megint újrakezdeni... Ha ez megtörténik, márpedig ebbe az irányba haladnak a dolgok (nekem például úgy tűnik, hogy az oktatásban egyre bevetettebb mind

**az emberi lét
alapvető keretét
veszélyezteti**

tanári, mind diák oldalról e digitális lehetőségek kihasználása), akkor egyvalami biztos: Prométheusz teljesen hiába tűrte láncait és szenvedéseit nap mint nap, mert a „prométheuszi ember” lassan, de biztosan eltűnik a digitális információöözön egyre hevesebben örvénylő hullámai között. Mindennek negatív hatása a tudáskeresés által teremtett európai civilizációra egyelőre felmérhetetlen.

Nem tudom, mennyire tűnt fel bárkinek, de a különféle digitális eszközeink egyszerűen nélkülözhetetlenné tették magukat. Sokak számára már azt is nehéz elképzelni, hogyan találhattunk valahova oda korábban digitális térképek nélkül, vagy hogy üzenetet régebben egy papírfecsnin is tudtunk hagyni a másiknak, mondjuk a konyhaasztalon. Ezek az eszközök – jól felépített pszichológiai mechanizmusokkal, melyek a drogokhoz és az alkoholhoz hasonló függőség kialakítására képesek – szinte sosem hagynak minket szellemileg pihenni, mindig érkezik egy újabb értesítés, mindig pittyen vagy rezeg az okoseszköz. Gyakorlatilag eltűnik az üresjárat az életünkéből, a céltalanság, a lazítás, a kikapcsolódás. Egyszerűen nem marad időnk arra, hogy rácsodálkozzunk a minket körülvevő világra, abban észrevegyünk valamit, és azon gondolkodjunk, gazdagítva ezzel világképünket. A világ többé nem inspirációforrás, hanem egyszerű környezet, mely személytelenül körülvesz minket. Telefonképernyőt bámulva a dolgok csak elsuhanak mellettünk a kapcsolódás legkisebb esélye nélkül.

szembe kell szállni az idő virtuális feloldásával

Ha drasztikusan lecsökken a minket körülvevő világgal történő kapcsolatteremtésre fordítható idő, és ehelyett a virtualitás személyre szabott ingerei veszik át az elsődleges értelemadó közeg szerepét, szinte lehetetlenné válik, hogy kötődés alakuljon ki bennünk az itt és most kereteihez. A hely, ahol élünk; a család, amibe beleszületünk; a hagyományok, melyeket megöröklünk; a közösség, melyben megtaláljuk a helyünket; és a kultúra, melynek segítségével a világot értelmezzük – ez mind-mind feloldódik a látszólag személyre szabott, de végső soron mégis személytelen (hiszen algoritmusok hozzák azokat létre, nem valaki más) digitális ingerek és kapcsolatok masszájában. Ezeket pedig még megkérdőjelezni sem leszünk képesek, hiszen az önálló világképépítésről már régen leszoktunk idő hiányában. A digitálisan „mindig történik valami” illúziója tehát könnyen megfoszthat minket attól az egyébként sem korlátlan időtől, ami nélkülözhetetlen a minket körülvevő személyes környezettel történő – feszültségektől egyáltalán nem mentes, de éppen ezért teremtő erejű – viszony kialakításához. Az idő állandó, virtuális cselekvések általi feloldásával tehát egy újabb olyan korlát tűnhet el, mely nélkülözhetetlen emberségünk megformálásához.

T. S. Eliotra hivatkozva kárhoztatja Russel Kirk a modern tömeg felemelkedését a *The Conservative Mind* első kiadásában. A hagyományoktól és vallástól eltávolodó tömeg rendkívül könnyen befolyásolható mindazok által, akik a társadalom radikális átalakítását és ezzel a hagyományok meghaladását tűzik zászlajukra valamilyen ideológia dogmái alapján. Nem tudom, mit gondolna Kirk napjainkról, de szerintem nem lenne boldog. Új fejlemény, hogy ma már nemcsak a hagyomány áll közvetlen támadás alatt, hanem az annak keretét adó beszéd, tudás és idő is, amint erről fentebb szó esett. Mindennapi életünk digitális elfoglalása, melynek – ismétlem újra – lehetnek előnyös mozzanatai, összességében az emberi lét olyan kereteit ostromolja, melyek nélkül kérdéses, hogy beszélhetünk-e olyan emberi létezésről, ami összhangban áll eddigi civilizációkkal. Ha ez az ostrom sikeres – és ez még nyitott kérdés, mert még mindig vannak olyanok, akik megkérdőjelezzik mindazt, ami velünk történik, különösen gyermekeink életét drasztikusan átformáló digitális térfoglalás miatt –, akkor biztosan egy olyan új világ ölt majd formát, mellyel konzervatív szemszögből lehetetlen azonosulni.

T. S. Eliotra hivatkozva kárhoztatja Russel Kirk a modern tömeg felemelkedését a *The Conservative Mind* első kiadásában. A hagyományoktól és vallástól eltávolodó tömeg rendkívül könnyen befolyásolható mindazok által, akik a társadalom radikális átalakítását és ezzel a hagyományok meghaladását tűzik zászlajukra valamilyen ideológia dogmái alapján. Nem tudom, mit gondolna Kirk napjainkról, de szerintem nem lenne boldog. Új fejlemény, hogy ma már nemcsak a hagyomány áll közvetlen támadás alatt, hanem az annak keretét adó beszéd, tudás és idő is, amint erről fentebb szó esett. Mindennapi életünk digitális elfoglalása, melynek – ismétlem újra – lehetnek előnyös mozzanatai, összességében az emberi lét olyan kereteit ostromolja, melyek nélkül kérdéses, hogy beszélhetünk-e olyan emberi létezésről, ami összhangban áll eddigi civilizációkkal. Ha ez az ostrom sikeres – és ez még nyitott kérdés, mert még mindig vannak olyanok, akik megkérdőjelezzik mindazt, ami velünk történik, különösen gyermekeink életét drasztikusan átformáló digitális térfoglalás miatt –, akkor biztosan egy olyan új világ ölt majd formát, mellyel konzervatív szemszögből lehetetlen azonosulni.

Nincs semmilyen program jellegű javaslatom, hogy mit kellene tenni. Nem hiszek a különféle mozgalmakban, kiáltványokban vagy új és hatékony szabályok hangos követelésében. A változásnak az egyén szintjéről kell elindul-

nia, nekünk kell belátnunk, hogy ez így nem mehet tovább a saját életünkben. Furcsa és szomorú az a világ, ahol már az is korszellemmel és -érzülettel szembeni lázadásnak számít, ha valaki nem válaszol azonnal az elektronikus levelekre, nem regisztrál egy adott közösségi oldalon, nem osztja meg élete minden sikeres pillanatát, vagy éppen este kikapcsolja okoseszközeit, és leteszi azokat, mégpedig jó messzire a hálózobától.

Ezért azt gondolom, hogy a feladatunk e ponton kettős. Elsőként meg kell próbálnunk megérteni, mi is történik velünk a digitális-virtuális színpalak mögött, milyen hatásoknak vagyunk nap mint nap kitéve olyan eszközök és algoritmusok által, melyeket a világ igencsak – anyagi és szellemi értelemben is – befolyásos, önálló kulturális orientációval rendelkező globális multinacionális vállalatai gyártanak és forgalmaznak. Másodsorban, végig kell gondolnunk, hogyan tudjuk mindennapi életünket visszaterelni a „rég mederbe”, még ha ez – a beszéd, a tudás és az idő kereteihez kapcsolódó – korlátok elfogadását és tudatosítását is jelenti, és ezzel le kell mondanunk a „bármilyen lehetsz, bármit lehet” vonzó parttalanságáról. Valószínűleg egy bonyolultabb és nehezebb világba találunk így vissza, és ez sok frusztrációt okoz majd. De ebben a világban legalább lehetnek kötődéseink monetizálható kapcsolatok helyett; közösségek tagjaivá válhatunk a virtuális és gyorsan változó csetszobákból és kommentszekciókból kilépve; barátoktól kérhetünk tanácsot kikapcsolva a személyre szabott, mesterségesintelligencia-alapú virtuális asszisztenseket. ■

Digitális detoxikálás –
Eltérített
iPhone-applikáció-hirdetés
(Gépkörte-archívum)